

JAN WAWRZYŃCZYK

Uniwersytet Warszawski

e-mail: j.wawrzynczyk@uw.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0003-2011-3240>

Z PROBLEMATYKI PRZESUNIĘĆ
CHRONOLOGIZACYJNYCH
W WIELKIM SŁOWNIKU JĘZYKA POLSKIEGO PAN

CHRONOLOGICAL SHIFTS IN
„WIELKI SŁOWNIK JĘZYKA POLSKIEGO PAN”: SELECTED ISSUES

ABSTRACT: The author examines methodological issues concerning the dating of entries in the digital-only “Wielki słownik języka polskiego PAN” (available at www.wsjp.pl). While searching for “birthdates” of particular words, the creators of this valuable source, under construction at the moment, focus on dictionary sources. Unfortunately, these are mainly monolingual dictionaries and only rarely multilingual dictionaries or (which is even more important) texts that do not come from dictionaries, e.g. literary, scientific, press, etc. Determining the chronology of Polish vocabulary continues to be a challenge that requires considerable scientific effort.

KEYWORDS: Polish vocabulary, chronologization, *Wielki słownik języka polskiego PAN*

SŁOWA KLUCZOWE: leksyka polska, chronologizacja, *Wielki słownik języka polskiego PAN*

Dostępne powszechnie, ogólnościatowo, czyli w Internecie, na stronie Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie, opracowanie WSJP – pierwsze i jedyne, jak dotychczas, w Polsce tego rodzaju dzieło w epoce postgutenbergowskiej – zawiera

m.in. informację historyczną o najstarszych wystąpieniach (użyciach) w druku poszczególnych wyrazów hasłowych. Jest to wartościowa innowacja: autorzy słowników ogólnych, papierowych (od L do USJP), zupełnie świadomie nie stawiali sobie takiego zadania dokumentacyjnego, co oznacza w konsekwencji, że tylko pewna część datowań haseł przedstawiona w tych słownikach odnosi się do użyć najdawniejszych. Poszukiwanie historycznie prymarnych użyć wyrazów polskich to praca trudna, którą tradycyjnie rozpoczyna się od studiowania dokumentacji, zapisów, cytatów w samych słownikach. Tak też ma się sprawa z WSJP. W jego strukturze miejsce z ową informacją datacyjną sygnalizuje napis – zakładka *CHRONOLOGIZACJA*. Statystycznie trudno mi ocenić, czy dominują w artykułach hasłowych WSJP dane chronologiczne zaczerpnięte z podstawowych słowników języka polskiego, właśnie „od Lindego do Dubisza”, tych dość powszechnie znanych, po które sięgają również niepoloniści, a także ze słowników specjalnych (o istnieniu tych ostatnich wiedzą raczej jedynie badacze, specjaliści), czy też częstsze są w WSJP daty wzięte ze źródeł pozaleksykograficznych: tekstów utworów literackich, publicystycznych, prasowych, naukowych itp.¹

Zacząć trzeba od uwagi, że nie wszystkim jednak wyrazom – dokładniej: wyrażeniom – hasłowym i podhasłowym WSJP towarzyszy zakładka *CHRONOLOGIZACJA*. Nie ma jej m.in. pod *amerykański*, *bez mała*, *finlandzki*, *fiński*², *ledwo co*, *przasnyszanin*, *przasnyszanka*, *UPA*, *urwanie*, *z lekarska*. Można to zrozumieć, liczba wyrażeń opisanych w WSJP do dziś jest już duża (choć wciąż nie: wielka³), ich kompletna chronologizacja to pewno sprawa nie najbliższej przyszłości. Docelowo jednak kiedyś każde wyrażenie opisane w WSJP powinno mieć chronologizację.

Zwyczajowo poszukuje się w istniejących słownikach i w tekstach pozasłownikowych użyć najstarszych, ale dla wyrażeń prostych, bez spacji wewnętrznych (*dach*, *derma*, *uzurpator* itp.), odkładając datowanie złożzeń (w rodzaju *bez dwóch zdań*, *bez mała*, *z ledwością*, *z lekarska* itd.) na później, mimo że – jak wiadomo już od dość dawna – w tekstach owych złożzeń jest znacznie więcej niż wyrażeń prostych.

¹ Dotyczące tej kwestii deklaracje samych redaktorów zawarte są w *Zasadach opracowania słownika*, zob. p. 2.2 (https://wsjp.pl/pobieranie/zasady_opracowania_wsjp.pdf).

² Ale np. pod *rosyjski*, *ruski*, *rzymski*, *żydowski* jest.

³ Brak m.in. haseł: *destabilizacja*, *fonologiczny* (choć jest *fonologia*), *jachtklub*, *kapelusik* (choć jest *kapeluszyisko*), *kartel*, *kolarka*, *stabilizator*. W żadnym wypadku luk tych nie zgłaszam tutaj z intencją krytyczną; WSJP to cenne dzieło – żywe, rozwijające się, kiedyś pojawią się w nim zapewne także wszystkie hasła „z półki Doroszewskiego”, który wprowadził nie ma w tytule przymiotnika *wielki*, niemniej szeroko, w miarę systematycznie odzwierciedla w swej siatce haseł ówczesny, XX-wieczny (i wcześniejszy) świat pojęć, w tym najrozmaitsze ideologie, o czym świadczy obecność tam haseł takich, jak np. *bolszewik*, *komunizm*, *reakcjonista* czy *żydofil*. Oczekiwany rozwój siatki haseł WSJP można sobie wyobrazić i tak, że pojawią się w nim w większej liczbie hasła oraz podhasła – aktualia leksykalne polszczyzny pierwszego dwudziestolecia XXI wieku (w rodzaju *aborcjonistka*, *elgiebecadło*, *format normandzki*, *jandolić*, *neutralność klimatyczna*, *panświnizm*, *postkomunista*, *postkomunizm*, *szczujnia* itd., itp.).

Pewna część wyrazów ukazana została w WSJP wyłącznie w leksykograficznej perspektywie chronologizacyjnej. Por. m.in.:

blondynka SL⁴, SWil, SJPWar, SJPDor, SJPSz, SJPDun, ISJP, PSWP, USJP;

dach SStp, SPXVI, SKN, SJPXVII, STR, SL, SWil, SJPWar, SJPDor, SJPSz, SJPDun, ISJP, PSWP, USJP;

dać SStp, SPXVI, SKN, SJPXVII, STR, SL, SWil, SJPWar, SJPDor, SJPSz, SJPDun, ISJP, PSWP, USJP;

transakcja SJPXVII, SL, SWil, SJPWar, SJPDor, SJPSz, SJPDun, ISJP, PSWP, USJP.

Historia rejestracji słownikowej, tzn. ograniczenie informacji jedynie do słowników wyliczonych wyżej, np. pod hasłem *dać*, może być oczywiście różnej długości. Nasuwa się pytanie, czy należałoby przedstawiać ją w pełni, konsekwentnie, dla każdego hasła i podhasła, czy też rezygnować z kompletnej chronologizacji i wskazać jedno czy dwa użycia, te najstarsze. Tylko te historycznie pierwsze odnotowania figurują np. pod *dawać* (ESJPBań, SEJPBor), *upadać* (SStp), *upaść* (SStp), mimo że przykładowe hasła występują także we wszystkich późniejszych słownikach uwzględnionych jako źródłowe w WSJP.

Podawanie informacji kompletnej ma tę zaletę, że uzyskujemy wgląd w życie danego wyrażenia, tu, w WSJP, rozumiane wszakże specyficznie, w sposób zawężony – jako świadectwa zainteresowania wyłącznie leksykografów daną jednostką, leksykografów gromadzących nie tylko dane, ale i metadane leksykograficzne. Stanowczo ważniejsze jednak jest wydobywanie, poszukiwanie świadectw użycia poszczególnych wyrażeń poddawanych chronologizacji w źródłach nieleksykograficznych! Życie wyrazów to ich istnienie nie tylko w słownikach, lecz – ogólniej – w tekstach, tekstach wszelkiego rodzaju. Preferowanie rejestracji słownikowych to przejaw pewnego rodzaju mitu o niepodważalnej autorytatywności słowników „od Lindego do Dubisza”; rzeczywista wartość dokumentacyjna tych słowników jest jednak względna, słownictwo ekscerpowane z tekstów drukowanych rejestrują one w sposób niesystemowy, w niemałym stopniu przypadkowy⁵. Szerszy ogół miłośników polszczyzny, w tym jej leksyki, na pewno będzie zainteresowany życiem wyrazów nie tylko w słownikach. Pamiętajmy: życie wyrazów poza słownikami jest znacznie pełniejsze, bogatsze, różnorodniejsze, ciekawsze...

W toku prac chronologizacyjnych wyłania się zatem problem wiedzy i źródłowości wyobraźni⁶ badaczy. Co do źródeł słownikowych – konieczne jest

⁴ Rozwiązania skrótów słownikowych przejętych z WSJP dla oszczędności miejsca nie podaje.

⁵ Por. Wawrzyńczyk 2010.

⁶ Której brak dał się np. zauważyć (dotkliwie) podczas wieloletniej realizacji akademickiego programu badań nad tzw. nowym słownictwem polskim; por. Smółkowa 1976 i Wawrzyńczyk 2011.

skrupulatne wertowanie jak największej ich liczby, odważne rozszerzanie utartego kanonu, w którym niestety po jedno dzieło leksykografowie chronologizatorzy sięgają nadzwyczaj rzadko, zostało ono przez nich praktycznie zapomniane: chodzi o nieukończone opracowanie pod red. Tadeusza Lehra-Spławińskiego⁷. Oto np. dla hasła *licealista* wskazują autorzy WSJP datację za Andrzejem Bańkowskim („1954, Bańk”), choć zgodnie z Lehrem-Spławińskim przysługuje mu data sporo wcześniejsza: 1939.

Także wszystkie dotychczas wydane słowniki ortograficzne – jako że są one po części rejestrami wyrazów polskich⁸ – powinny być brane pod uwagę, systematycznie przeglądane. Na przykład przymiotnik *przasnyski*, w WSJP niemający zakładki *CHRONOLOGIZACJA*, występuje w jednym z nich⁹.

Inna grupa źródeł słownikowych, którą należy eksploatować jak najintensywniej (znacznie, by tak rzec, śmielej) w poszukiwaniu użyć wcześniejszych niż te zarejestrowane przez twórców WSJP, to dostępne wciąż w niektórych bibliotekach starsze słowniki specjalne, fachowe¹⁰.

Nie wolno także zapominać o słownikach encyklopedycznych i encyklopediach ogólnych oraz dziedzinowych. Jest ich w dorobku polskiej encyklopedystyki немало¹¹. Chronologizatorzy zajmujący się słownictwem używanym współcześnie z pewnością odniosą określony pożytek, „grzebiąc” w tekście najznakomitszej XIX-wiecznej encyklopedii polskiej Orgelbranda¹². Także osiągnięcia encyklopedystyki szczegółowej, przedwojennej, zwłaszcza z czasów II RP, m.in. z zakresu wojskowości¹³, pedagogiki¹⁴, czekają na wnikliwych czytelników chronologizatorów.

Jest jeszcze jeden gatunek tekstów o charakterze słownikowym, który powinien być wykorzystywany (tym razem nie powiem: śmielej, ponieważ w świadomości chronologizatorów do dziś nie istnieje on jako ważna¹⁵ kategoria źródłoznawcza) – są to mianowicie słowniki niejednojęzyczne, dwu- i więcejjęzyczne, w tym przekładowe. Liczba takiego rodzaju tekstów jest oczywiście znaczna,

⁷ Lehr-Spławiński 1938–1939.

⁸ W związku z czym należy przypomnieć ambitne opracowanie Tomasza Karpowicza (2001).

⁹ Zob. Arct 1936. W kwestii przymiotników zauważmy niekonsekwencje, bo wbrew założeniom ogólnym autorzy niektóre z nich opracowują także chronologicznie, np. *wieruszowski*.

¹⁰ M.in.: Giedroyc 1931–1933; Stadtmüller i Stadtmüller 1913; Stadtmüller i Stadtmüller 1936.

¹¹ Por. Grzegorzczak 1967.

¹² Orgelbrand 1859–1868.

¹³ Jako przykład dzieła szczególnie znaczącego podać tu należy obszerne opracowanie pod red. Ottona Laskowskiego (1931–1939).

¹⁴ Łempicki i in. 1933–1939.

¹⁵ Obecność w ustalonym na potrzeby tworzenia WSJP kanonie takich źródeł jak SKN i STR nie ratuje sprawy.

obszary poszukiwań są zatem rozległe, przykłady pozycji godnych uwagi osób, które zechcą się zająć przesunięciami chronologizacyjnymi w WSJP, można mnożyć¹⁶. Wyodrębnię tu tylko jeden przypadek, przypadek wręcz zaskakujący – chodzi o hasło *omalże*, słówko specyficzne pod względem semantyczno-pragmatycznym, zarejestrowane według WSJP najwcześniej w ISJP (stąd jego leksykograficzna „data urodzenia”: 2000). Dopiero rok 2000 – tymczasem to nadzwyczaj ciekawe dla semantyków wyrażenie zauważył już w roku 1962 i wprowadził do swojego niewielkiego dziełka Andrzej Bogusławski, najwybitniejszy żyjący polski lingwista i filozof języka¹⁷.

Reasumując: myślenie o źródłoznawczym wymiarze chronologizacji – nie tylko w relacji do cennych danych WSJP – narzuca konieczność penetracji wszelkich¹⁸ źródeł tekstowych, byle były one wiarygodne, czyli autentyczne. Poza tym, *last but not least*, chronologizator(ka), dbając o doskonałość swej pracy, nie może być ofiarą pewnego dość niestety częstego w środowiskach naukowych zjawiska, które Anglosasi nazywają *publication bias*¹⁹.

Bibliografia

- Arct, M. (1936). *Słownik ortograficzny języka polskiego. Wydanie szóste. Nowa pisownia, uchwalona przez Komitet Ortograficzny Polskiej Akademii Umiejętności w roku 1936*. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta.
- Bogusławski, A. (1962). *Mały słownik rosyjsko-polski i polsko-rosyjski*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Czepieliński, F. (1873). *Słownik polsko-rosyjski administracyjno-sądowo-techniczny*, cz. 1–2, wyd. 2, znacznie powiększ. (...). Warszawa: J. Goldman.

¹⁶ Podam tylko dwa (odnoszące się do języka obcego szczególnie mi bliskiego): Czepieliński 1873; Ślaski 1906.

¹⁷ Por. Bogusławski 1962, s. 136.

¹⁸ Owa wszelkość obejmuje naturalnie i teksty literatury pięknej, publicystyki, memuarystyki itp. gatunków, publikowane w postaci tzw. druków zwartych, jak też prasę (*notabene* utwory literackie itp. pojawiają się nierzadko najpierw w prasie, o czym chronologizatorzy powinni pamiętać). W niniejszym artykuli odpowiednich przykładów konkretnych redacji haseł i podhaseł WSJP, które to redacje są możliwe przy ekscerpcji totalnej źródeł tekstowych, już nie będę podawał. Własne odkrycia „przesunięciowe” odnotowywałem do niedawna w *Słowniku bibliograficznym języka polskiego*; od dwu lat zbiór ten, po niezbędnych przekształceniach racjonalizacyjno-modernizacyjnych, nazywam *Hiper słownikiem języka polskiego* (rzecz przygotowywana do publikacji w postaci e-booka). Kilka lat temu zaproponowałem Instytutowi Języka Polskiego PAN w Krakowie „podpięcie” moich danych bibliograficznych do WSJP, ale w reakcji na swoje oficjalne pismo zostałem zaszczycony brakiem odpowiedzi.

¹⁹ Por. Wysocki 2019, s. 28.

- Giedroyc, F. (1931–1933). *Polski słownik lekarski*, t. 1–2. Warszawa: Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego.
- Grzegorzczak, P. (1967). *Index lexicorum Poloniae. Bibliografia słowników polskich*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Karpowicz, T. (2001). *Słownik ortograficzny. Rejestr wyrazów występujących w języku polskim*. Warszawa: Muza.
- Laskowski, O. (red.). (1931–1939). *Encyklopedia wojskowa*, t. 1–8. Warszawa: Towarzystwo Wiedzy Wojskowej.
- Lehr-Splawiński, T. (red.) (1938–1939). *Trzaski, Everta i Michalskiego słownik języka polskiego*, t. 1: A–K, t. 2: L–N [*normalny*]. Warszawa: Księgarnia Wydawnicza Trzaski, Everta i Michalskiego.
- Łempicki, S. i in. (red.). (1933–1939). *Encyklopedia wychowania*, t. 1–3. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Orgelbrand, S. (1859–1868). *Encyklopedyja powszechna*, t. 1–28. Warszawa: S. Orgelbrand.
- Smółkowa, T. (1976). *Nowe słownictwo polskie. Badania rzeczowników*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Stadtmüller, K., Stadtmüller, K. (1913). *Niemiecko-polski słownik techniczny*. Kraków: L. Stadtmüller.
- Stadtmüller, K., Stadtmüller, K. (1936). *Słownik techniczny. Część polsko-niemiecka*, t. 1–2. Poznań: L. Dolniak.
- Ślaski, B. (1906). *Słownik rosyjsko-polski administracyjno-prawniczy (...)*. Warszawa: J. Fiszer.
- Wawrzyńczyk, J. (1999). *Nowe słownictwo polskie. Fikcje i fakty*. Warszawa: Instytut Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wawrzyńczyk, J. (2010). *Inny „Doroszewski”*. Łask: Leksem.
- Wawrzyńczyk, J. (2011). *Słownictwo nowopolskie. Redatacje*. Warszawa: BEL Studio.
- Wysocki, K. (2019). *Mylneryki. Ilustrowany katalog błędów, skłonności i złudzeń poznawczych*. Warszawa: Productive Poetry.

STRESZCZENIE

Autor przedstawia kwestie metodologiczne związane z datowaniem haseł *Wielkiego słownika języka polskiego PAN*, istniejącego tylko w wersji elektronicznej (na stronie www.wsjp.pl). Twórcy tego cennego, kontynuowanego opracowania, poszukując „dat urodzenia” poszczególnych wyrazów, koncentrują się na źródłach słownikowych, głównie niestety jednojęzycznych. Rzadko natomiast szukają odpowiednich danych w słownikach przekładowych oraz (co jeszcze istotniejsze) w tekstach pozasłownikowych: literackich, naukowych, prasowych itp. Ustalanie chronologii słownictwa polskiego to zadanie wymagające wciąż znacznego wysiłku badawczego.

JAN WAWRZYŃCZYK

Katedra Lingwistyki Formalnej
Wydział Neofilologii
Uniwersytet Warszawski
ul. Dobra 55
00-312 Warszawa